

GİLÂN'DA SON ZEYDÎ YÖNETİM (ÂL-İ KÂRKİYÂ)

Araş. Gör. Adem ARIKAN

ÖZET

Âl-i Kârkiyâ (760-998/1359-1590) Hazar denizinin güney-batısındaki Gilân'ın Biyepîş bölgesinde (Lâhîcân'da) hüküm sürmüştür. Hz. Ali neslinden olan yöneticileri başlangıçta Zeydiyye mezhebine mensuptular. Safevîler'in kurucusu Şah İsmail'i, himaye etmişlerdi. Bazı kaynaklar, Safevîler'in de etkisiyle Âl-i Kârkiyâ yöneticilerinin İsnâaşeriyye'yi benimsediklerini yazmaktadır. Dönemin Osmanlı tarihi kaynaklarında ise, genellikle, onların Sünnî-Şâfiî oldukları kaydedilmektedir. Bu çalışmada, birbiriyle çelişen bu bilgiler, dönemin siyasî gelişmeleri ile birlikte, ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Âl-i Kârkiyâ, Zeydiyye, Gilân, Şah İsmail, İsnâaşeriyye

ABSTRACT

The Last Zaydî Dynasty in Gilân

The dynasty of Âl-i Kârkiyâ (760-998/1359-1590) reigned in the region of Biyapish in Gilan which is located at northwest of Caspian Sea. In the beginning, the governors of this dynasty that belong to the governors of Ali's descent were members of Zaydiyya sect. Shah Ismail, the founder of Safavids was protected by them indeed. It is written in some sources that Âl-i Kârkiyâ's governors accepted Ithnâ Ashariyya sect under the influence of Safavids. In some Ottoman sources they are called as "Sunnî/Shâfi'î". In this article, the various ideas on this dynasty were studied on the light of political concerns of the period.

Key Words: Âl-i Kârkiyâ, Zaydiyya, Gilân, Shah Ismail, Ithnâ Ashariyya

I- Giriş

Zeydiyye Mezhebinin adına nisbet edildiği Zeyd (b. Ali b. Hüseyin b. Ali), Emevîler devrinde halife Hişam b. Abdilmelik (105-125/724-743) yönetimindeyken, 122/740 yılında, Kufe'de isyan etmiş, taraftarlarının vefasızlığı sonucunda başarısız olmuş ve hayatını kaybetmiştir.¹ Zeyd'in oğlu Yahya,

¹ Muhammed İbn Cerir et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987, IV, s. 193; Ebü'l-Hasan Ali el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 4.bs. , neşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kâhire, 1964, III, s. 217; Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu'r-Tâlibiyyîn*, neşr. Seyyid Ahmed Sakr, Kum, 1316, s. 130-9.

Kufe'den kaçarak Horasan bölgesine gitmişti. Takipten kaçabilmek için devamlı şehir değiştirmiş, ancak yakalanmış ve Cüzcan'da öldürülmüştür (125/742-3).²

Zeydîler, Emeviler ve Abbasiler döneminde meydana gelen birçok isyana katılmışlardır. Bu isyanlardan birinde, 169/786 yılında, Medine'de Hüseyin b. Ali'ye biat edilmiş, Mekke ile Medine arasında Fahh denen yerde yapılan savaşla isyanları bastırılmıştır.³ Ancak bu savaşta, Ali evlâdından tarihte rol oynayacak olan iki kişi kaçıp kurtulmayı başarmışlardı. İdrîs b. Abdullah, Kuzey Afrika'ya kaçmış ve Fas'ta İdrîsîler Devleti'nin (789-985) temellerini atmıştır.⁴ Fahh savaşından yaralı olarak kurtulan Yahya b. Abdullah ise değişik bölgeleri dolaşmış, bir müddet Hazar denizinin güneyinde yer alan Deylem'de himaye görmüştür.⁵ Yahya'nın Deylem'e gitmesi, kendisinden sonraki Hz. Ali neslinin de doğuya, özellikle Taberistan ve Deylem'e, iltica etmelerinin yolunu açmıştır.⁶

Taberistan'daki Zeydî devletini kuran Hasan b. Zeyd de bu bölgeye gelenlerden birdir. Irak'ta Abbâsilere karşı, Yahya b. Ömer liderliğinde, başarısız Zeydî ayaklanması (250/864) sonrasında, Hasan b. Zeyd, can güvenliği için Rey taraflarına gitmiştir.⁷ Bölgedeki Tâhirîler (821-873) yönetimine karşı, Taberistan-Deylem sınırında halk ayaklanmıştı. Ayaklanmanın öncüleri Hasan b. Zeyd ile irtibata geçip başlarına geçmesini sağladılar. İsyanın başarılı olmasıyla bölgedeki Zeydî devleti kurulmuştur (250/Ekim 864).⁸

² et-Taberî, *Târih*, IV, s. 232-3; el-Mes'ûdî, *Murûc*, III, s. 225; el-İsfehânî, *Mekâtîlu'l-Tâlibiyyîn*, s. 145.

³ et-Taberî, *Târih*, IV, s. 600; el-Mes'ûdî, *Murûc*, III, s. 336.

⁴ Sa'dûn Abbas Nasrullah, *Devletü'l-Edârise fi'l-Mağrib*, Beyrut, 1987, s. 59 vd.; Mahmud İsmail, *el-Edârise*, Kahire, 1991, s. 47 vd.; Muhammed Rezûk, "İdrîsîler", *DİA*, XI, s. 495-7.

⁵ el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbih*, (Madelung'un derlediği *Ahbârü Eimmeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Cîlân*, Beyrut, 1987 içerisinde), s. 63.

⁶ Hasan Yaşaroğlu, *Tabaristan Zeydîleri (250-316/864-929)*, (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, İstanbul 1998, s. 59.

⁷ Yaşaroğlu, *Tabaristan Zeydîleri*, s. 69; Ahmed Şevki İbrâhim el-Amerracî, *el-Hayâtü's-Siyâsiyye ve'l-Fikriyye li'z-Zeydiyye fi'l-Meşriki'l-İslâmî (132-365 / 749-975)*, Kahire: Mektebetu Medbulî, 2000, s. 141.

⁸ İbn İsfendiyâr, *Tarih-i Taberistan*, nşr. Abbâs İkbâl, Tahran, 1320, s. 229; Yaşaroğlu, *Tabaristan Zeydîleri*, s. 69 vd; Mustafa Öz, "Hasan el-Alevî", *DİA*, XVI, s. 287.

Tahiriler, Zeydîlerin bölgeye hâkim olmalarına engel olamamıştı.⁹ Tahariler'den sonra Saffariler (861-1003) de Zeydîler ile mücadeleye devam etmişlerdir.¹⁰ Sâ mânîler'in Saffariler'i mağlup edip (287/900)¹¹ bölgeye hâkim olmasından sonra Zeydîler ile Sâ mânîler'in mücadeleleri başlamıştı. Zeydî lider Muhammed, Horasan'ı işgal etmek üzere harekete geçmiş, ancak Sâ mânîler ile girdiği savaşta yaralanmış ve bir kaç gün sonra ölmüştü. Ordusu ise tamamen dağılmış, birçoğu kılıçtan geçirilmişti (287/900).¹² Böylece, bölgede on dört yıl sürecek olan Sâ mânî hâkimiyeti başlamıştır.¹³

Zeydîler'in Taberistan'a hâkim olmasından sonra, birçok Ehl-i Beyt mensubu bölgeye gelmiştir. Hasan b. Utruş¹⁴ da bu dönemde Taberistan'a gelmişti.¹⁵ Bölgeye Sâ mânîler'in hakimiyetiyle Utruş, Taberistan'dan batıya, Deylem'e geçmiş,¹⁶ yoğun bir propaganda faaliyetine başlamıştı. Henüz İslâmlaşmamış olan Deylem ve Gılân halkının, çok büyük oranda, İslâm'ı kabul etmesini sağlamıştı.¹⁷ Siyasî faaliyetlerine engel olmaya çalışan yerel yöneticilerle yaptığı savaşı kazanmış ve Deylemliler tarafından imam ilân edilerek, "en-Nâsir li'l-hak" lakabını almıştır.¹⁸ Taberistan'ı tekrar ele geçirmek isteyen Utruş, birçok sefer düzenlemiş,¹⁹ Samanî valisinin değiştirilmesiyle başlayan istikrarsızlıktan da istifadeyle, Taberistan'ı almayı başarmıştır (301/913).²⁰

Utruş'un yeniden kurduğu Zeydî yönetimine de Samaniler son vermişti. Sâ mânîler, bölgedeki bazı yerel güçlerle de işbirliği yapmıştı. Yapılan savaş

⁹ et-Taberî, *Târih*, IV, s. 364.

¹⁰ et-Taberî, *Târih*, IV, s. 499.

¹¹ Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Samaniler Devleti 874-1005)*, İstanbul, 2007, s. 97.

¹² et-Taberî, *Târih*, V, s. 635; İbn İsfendiyâr, *Tarih-i Taberistan*, s. 257; Usta, *Samaniler*, s. 99-100.

¹³ Yaşaroğlu, *Tabaristan Zeydîleri*, s. 101.

¹⁴ Utrûş kısmî sağır demektir. Abdülkerim es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut, 1988, I, s. 184.

¹⁵ el-İmâm en-Nâtık Bilhak Ebû Talib, *el-İfâde fî Târîhi'l-Eimmeti's-Sâde*, (*Ahbâru Eimmeti'z-Zeydiyye* içerisinde), s. 85.

¹⁶ el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbih*, (*Ahbâru Eimmeti'z-Zeydiyye* içerisinde), s. 72.

¹⁷ Mes'ûdî, *Mürûc*, IV, s. 373.

¹⁸ es-Sâbî, *et-Tâcî*, (*Ahbâru Eimmeti'z-Zeydiyye* içerisinde), s. 23-4.

¹⁹ İbn İsfendiyâr, *Tarih-i Taberistan*, s. 263.

²⁰ İbn İsfendiyâr, *Tarih-i Taberistan*, s. 268-9; el-Hasenî, *Kitâbu'l-Mesâbih*, s. 73; es-Sâbî, *et-Tâcî*, s. 26; Mes'ûdî, *Mürûc*, IV, s. 373.

sırasında Zeydîlerin başında olan Dâî Hasan b. Kasım yaralanmış, kaçıp saklanmış, ancak yeri tespit edilip öldürülmüştür (316/928).²¹ Onun öldürülmesiyle Zeydîler, Taberistan'daki hâkimiyetlerini tamamen kaybetmiş ve Taberistan'ın kuzey-batısında olan Gîlân-Deyleman bölgesine çekilmek zorunda kalmışlardır. Sonraki tarihi süreçte Zeydîler, iç çekişmeler sebebiyle, hiçbir zaman aralarında tam bir birlik oluşturamamışlardır. Aralarda uzun süreli kesintiler olmakla birlikte, çok sayıda müstakil küçük hanedanlıklar kurmuşlardır.²²

Bölgeye hâkim olan devletlere tâbi olarak da olsa Zeydî yönetimler uzun zaman varlıklarını sürdürdüler. Bazı araştırmacılara göre Taberistan Zeydîlerinin (Aleviyân) son yöneticisi Rikâbzen Kiyâ²³ olup 750 (1349-50) yılından 769 (1367-8) yılına kadar hüküm sürmüştü.²⁴ Ancak bu, bölgedeki Zeydî yönetimlerinin sonu anlamında doğru değildir. Çünkü onların topraklarını da ele geçiren Âl-i Kârkîyâ yöneticileri de en azından başlangıçta Zeydiydi ve uzun süre Zeydî olarak kalmışlardı.

II – Âl-i Kârkîyâ Yönetiminin Kısa Siyasi Tarihi

Nesepleri Hz. Hüseyin'e ulaşan²⁵ Âl-i Kârkîyâ hanedanı, Hazar denizinin güney-batısındaki Gîlân'ın doğu kısmında, Sefid-rud ırmağının doğusundaki

²¹ es-Sâbî, *et-Tâcî*, s. 36-37; Usta, *Samaniler*, s. 135-7.

²² Yaşaroğlu, *Tabaristan Zeydîleri*, s. 130 vd.

²³ Rikâbzen Kiyâ, Müeyyed-billah soyundan gelen Zeydî bir yöneticiydi. Zahirüddîn-i Mar'aşî, *Târîh-i Gîlân ve Deylemistân*, nşr. Menûcihr Sütüde, Tahran; İntişâr-ı İttilâât, 1364, s. 18, 27. Detaylar için bkz. H. L. Rabino, *Vilâyât-ı Dârü'l-Merz-i İrân: Gîlân*, Farsçaya trc. Cafer Hamamizade, Tahran; Bünyad-ı Ferheng-i İrân, 1350/1971, s. 464; Kedyur, *Tarih-i Gîlân*, Tahran, 1319, s. 31.

²⁴ Ebulfeth Hekimyân, *Aleviyân-ı Taberistan*, Tahran, 1348, s. 117. krş. Muhammed Mehdi Fakîh Bahrululûm, *Târîh-i Teşeyyu' ve Mezârât-i Şehristân-i Sârî*, Kum, 1385, s. 141.

²⁵ Seyyid Ali Kiyâ b. Hüseyin b. (Hasan b.) Seyyid Ali b. Seyyid Ahmed b. Ali el-Gaznevî b. Muhammed b. Ebî Zeyd b. Ebu Muhammed el-Hasan (el-Hüseyin) b. el-Ahmed el-Ekber (el-Akîkî diye meşhur) b. İsa el-Kûfî b. Ali b. Hüseyin el-Asgar b. Ali Zeynelabidin b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib. Bazı farklar için bkz. Kâdî Nurullah Şuşterî, *Mecâlisü'l-Müminîn*, Tahran, 1375, II, s. 371; Kadı Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihân-ârâ*, Tahran, 1343, s. 84; Muhsin el-Emîn, *'Ayânü'l-Şîa*, thk. Hasan el-Emîn, Beyrut, 1983, II, s. 493; Hüseyin Hüseyniyan Mukaddem Heyet, *Târîh-i Teşeyyu'*: *Dovlethâ, Hânedânha ve Âsâr-i İlmî ve Ferhengî-yi Şîa*, 4. bs. Kum, 1386, II, s. 138; Tahire Azimzade, "Sâdât-i Kiyâ ve Teşeyyu-i İmâmiyye", *Mutâlâât-i İslâmî*, sayı: 69, Meşhed, 1384, (ss. 209-26), s. 210 ve 6. dipnot.

Biyepîş'te Lâhîcân'ı merkez edinmiştir.²⁶ Âl-i Kârkîyâ'nın ilk yöneticisi Emir Kiyâ b. Hasan Kiyâ, Lâhîcân'a bağlı Malat köyündendir.²⁷ Biyepîş'te (Lâhîcân) bağımsızlık için harekete geçmiş, ancak bölgede etkin başka bir hanedan olan Nâsırvend emirleri ile 763/1360 yılında yaptığı savaşta mağlup olmuştur. Bu savaştan sonra Rüstendar'da oturan Emir Kiyâ, bir yıl sonra ölmüştür.²⁸

Babasının ölümünden sonra hanedanın başına geçen Seyyid Ali Kiyâ (769-791/1367-1389), kardeşleri ve destekçileriyle birlikte Mâzenderân'a gitti. Mâzenderân'ı yönetmekte olan Seyyid Kıvâmüddin Maraşî,²⁹ onları saygıyla karşıladı³⁰. Ali Kiyâ bir müddet Kıvâmüddin'in yanında kalmış, Firuzkuh'un fethedilmesinde ona yardım etmiş ve bu fetih sırasında eline çok miktarda mal geçmişti³¹.

Ali Kiyâ, Tonekâbon yöneticisi Rikâbzen Kiyâ'ya mektup göndererek, kendisi gibi seyyid ve Zeydiyye mezhebi mensubu olduğunu, ikamet etmekte olduğu Mâzenderân halkının ise İmâmiyye mezhebinden olduklarını kaydederek, Zeydî olan Rikâbzen Kiyâ'dan yönettiği bölgede ikametine izin vermesini istemiştir. İsteğinin kabul görmesiyle bu bölgeye yerleşen Ali Kiyâ, babasını öldürmüş olan Nasırvend yöneticileri ile meydana gelen bazı huzursuzluklar sebebiyle tekrar Mâzenderân'a dönmüştür (766/1364-5).³² Ancak kısa süre sonra Seyyid Kıvâmüddin'in yardımı ile Tonekâbon'u ele geçirmiş ve böylece Âl-i Kârkîyâ yönetimi başlamıştır (769/1376).³³ Seyyid Ali, Tonekâbon'ı kardeşi Seyyid Hâdî Kiyâ'ya bıraktı. Leşt-Neşa, Kûhdem bölgeleri, Şemîrân

²⁶ Rabino, *Vilâyât*, s. 343, 404; Perviz Âdil, "Siyâset-i Âl-i Kiyâ der Kıbâl-i Âkköyünlûhâ (der Âmedî ber Teşkilî Hükûmet-i Safevî)", *Âmûzeş-i Târîh*, sayı:29, Tahran, 1386, (ss. 28-31), s. 28.

²⁷ Perviz Âdil, "Siyâset-i Âl-i Kiyâ", s. 29.

²⁸ Mar'aşî, *Târîh-i Gilân*, s. 14-5; Kedyur, *Tarih-i Gilân*, s. 30; Heyet, *Târîh-i Teşeyyu'*, II, s. 138; Azimzade, "Sâdât", s. 210.

²⁹ İsnâ Aşeriyye mezhebine mensup olan Mar'aşî yönetimi hakkında genel bilgiler için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Maraşiler", *DİA*, XXVIII, s. 37-8; Heyet, "Devlet-i Maraşiyân", *Târîh-i Teşeyyu'*, II, s. 126-36. Yusuf İsmailî, *Seyrî der Târîh-i Teşeyyu-i Mâzenderân*, Kum, 1387, s. 140.

³⁰ Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, nşr. M. Hüseyin Tesbîhî, Tahran, 1361, s. 196.

³¹ Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân*, s. 201; Hasan Şeriatî Fükolâyî, *Hükûmet-i Şîr Âl-i Kiyâ der Gilân*, Kum, 1388, s. 66-7.

³² Mar'aşî, *Târîh-i Gilân*, s. 18 vd. Detaylar için bkz. Azimzade, "Sâdât", s. 211; Fükolâyî, *Hükûmet*, s. 67-9.

³³ Azimzade, "Sâdât", s. 211; Fükolâyî, *Hükûmet*, s. 70-2.

kalesi, Deylemistan ve Kazvin gibi birçok yeri ele geçirdi.³⁴ Kazvin ve çevresinde bulunan İsmaililer ile yaptığı savaşları kazanmıştır.³⁵ Seyyid Ali, 791/1388 yılında, iki oğlu ve başka birçok seyyid ile beraber, Cuma namazı sırasında yapılan bir saldırı neticesinde öldürülmüştür.³⁶ Ali Kiyâ'nın Gîlân'a hakimiyeti, Timur'un (1336-1405) bölgeye geldiği tarihlere denk gelmekteydi. Timur'un bölgeye askeri müdahalesiyle, Âl-i Kârkiyâ yönetimi vergiye bağlanmıştır.³⁷

Seyyid Ali Kiyâ'nın öldürülmesi üzerine, hanedan içi mücadeleler olmuştur. Kısa süreli yönetimler ve kargaşayla geçen yıllardan sonra Seyyid Rıza Kiyâ (798-829/1395-1425), Lâhicân'a hâkim olmuştur.³⁸ Rıza Kiyâ, hanedanın iç mücadeleler içerisinde olduğu ve bölgedeki güçler ile savaşların devam ettiği bir dönemde yönetime gelmişti. Bütün bunların üstesinden gelmeyi başaran Rıza Kiyâ, bölgede başka yerleri de topraklarına katmıştır. Onun döneminde ilmi çalışmalarda belirgin bir gelişme sağlanmış, bir çok âlim himaye edilmiştir.³⁹

Seyyid Rıza'nın ölümünden sonra Âl-i Kârkiyâ yönetiminde yeniden hanedan içi mücadeleler baş göstermiştir. Hanedanın yönetimi, kısa süreli el değiştirmeler sonrasında,⁴⁰ Seyyid Nâsır Kiyâ b. Muhammed'in (833-851/1429-1447) hakimiyetine geçmiştir. Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah Mirza (1439-1467) tarafından Tâlekân'ın yönetimi de ona verilmiştir.⁴¹ Nâsır Kiyâ'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Muhammed b. Nâsır Kiyâ (851-883/1447-1478) başa geçti. Muhammed âdil, cömert ve merhametli bir hükümdar olarak

³⁴ Mar'aşî, *Târîh-i Gîlân*, s. 28 vd. ; Azimzade, "Sâdât", s. 212; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 70-81.

³⁵ Farhad Daftary, *İsmaililer*, çev. Erdal Toprak, İstanbul, 2005, s. 621-2; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 78-81.

³⁶ Gaffârî, *Târîh*, s. 84; Mar'aşî, *Târîh-i Gîlân*, s. 83-5; Kedyur, *Tarih-i Gîlân*, s. 40; Azimzade, "Sâdât", s. 212; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 82-4.

³⁷ Yukako Goto, "Timür and Local Dynasties in Iran", *Irano-Turkic Cultural Contacts In The 11th-17th Centuries*, edited by Eva M. Jeremias, Pilsicsaba, 2003, s. 73; Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 139-40; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 104-5.

³⁸ Şuşterî, *Mecâlis*, II, s. 371.

³⁹ Hafız Ebrû, *Zübdetü't-Tevarih*, Tahran, 1372, II, s. 901; Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 144.

⁴⁰ Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 144; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 105-6.

⁴¹ Şuşterî, *Mecâlis*, II, s. 377; Azimzade, "Sâdât", s. 212

nitelenmektedir. Âstara'dan Esterâbâd'a kadar olan yerler onun yönetimine girmiştir.⁴²

Muhammed'in ölümünden sonra oğlu Mirza Ali başa geçmiştir (883/1478). İlk zamanlarda kardeşler arasında herhangi bir sorun yaşanmamış, ancak sonraki yıllarda Mirza Ali de birçok iç huzursuzluk ile uğraşmak zorunda kalmıştır⁴³.

III – Safevîler ve Osmanlılar ile İlişkiler

Mirza Ali döneminde Âl-i Kârkiyâ yönetimi, Akkoyunlu takibinden kaçırılan Şah İsmail'i himaye etmiş, saklamıştı. Safevîler'in ilk şahı İsmail'in babası Haydar 893/1488 yılında Şirvanşahlar ve Ak Koyunlu ordusuna karşı girdiği savaşta öldürülmüştür.⁴⁴ Haydar'ın oğulları Sultan Ali, İsmail ve İbrahim ile hanımı Alemşah Halime Begum, Akkoyunlular tarafından İstahr kalesine hapsedilmişlerdi. Alemşah Halime Begum, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı ve dolayısıyla o dönemde başta olan Sultan Yakub'un kızkardeşidir. Sultan Yakub'un 1490'da ölümünden sonra Akkoyunlu tahtı için iktidar mücadeleleri sırasında Safevî müridlerinin de desteğini temin etmek isteyen sultan Rüstem, Haydar'ın çocukları ve eşini hapisten çıkartıp 1493 yılında Tebriz'e getirmiştir. Rüstem, Sultan Ali'nin desteğiyle yönetimdeki durumunu güçlendirmişti. Ancak Sultan Ali'nin gördüğü ilgilen endişe etmekte ve onu kontrol altında tutmaya çalışmaktaydı. Kaçmaya kalkışan Sultan Ali, Akkoyunlu ordusuyla karşı karşıya kalınca, kardeşi İsmail'i kendisi yerine şeyh olmasını vasiyet edip Erdebil'e göndermiş, kendisi girdiği savaşta öldürülmüştür (898/1493).⁴⁵

⁴² Ali b. Şemsiddin b. Hâcî Hüseyin Lâhicî, *Târîh-i Hânî*, nşr. Menûcihr Sütûde, Tahran; Bunyad-i Ferhenk-i İnan, 1352, s. 9; Heyet, *Târîh-i Teşeyyü*, II, s. 145; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 107.

⁴³ Lâhicî, *Târîh-i Hânî*, s. 12, 16-9, 20 vd.

⁴⁴ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd : XV: Yüzyılda İnan'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, trc. Tefvîk Bıyıklıoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948, s. 75; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 2.bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 14; Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, İstanbul, 2002, s. 107-8.

⁴⁵ Lâhicî, *Târîh-i Hânî*, s. 102-3. Bu sürecin detayları için bkz. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 76-82; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 14; Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, s. 108-113.

Akkoyunlu yönetimi Haydar'ın hayatta kalan oğullarını ele geçirmek için sıkı aramalar yapmaktaydı. İleri gelen Safevî müridleri, onları Gîlân'a kaçırmışlardı (899/1494).⁴⁶ Onları topraklarında gizleyen Âl-i Kârkîyâ yönetimi, Akkoyunlular ile yakın tarihlerde birkaç defa çatışma yaşamış, aralarındaki ilişki oldukça gergindi.⁴⁷ İsmail, Gîlân'da altı yıldan fazla kaldı.⁴⁸ Rivayete göre, Akkoyunlu yetkilileri İsmail'in Gîlân'da olduğunu öğrenmiş ve Âl-i Kârkîyâ yöneticisi Mirza Ali'den onu kendilerine vermesini istemişlerdi. Mirza Ali, İsmail'i bir sepete koyup bir ağaca asmış ve gelen Akkoyunlu yetkililere İsmail'in kendi topraklarında olmadığına dair yemin etmişti. Akkoyunlu yetkilileri elleri boş geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Mirza Ali, Akkoyunlu yönetiminin tehditler almaktaydı. Ancak Akkoyunlu yönetiminde meydana gelen taht kavgaları, Gîlân'a bir müdahaleye imkan bırakmamıştır.⁴⁹ İsmail, Gîlân'dan 905 yılı muharrem ayı ortalarında (Ağustos 1499) ayrılmıştır.⁵⁰

⁴⁶ Budak Münşi Kazvinî, *Cevâhiru'l-Ahbâr: bahş-ı tarih-i İran der Karakoyunlu ta sal-ı 984 h. k.*, neşr. Muhsin Behramnejad, Tahran, 2000, s. 94. İsmail'in kaçırılış hikayesinin detayları için bkz. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 82-4; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 15.

⁴⁷ Kârkîyâ yönetimi ile Akkoyunlular'ın bu tarihlerdeki ilişkilerinin detayları için bkz. Perviz Âdil, "Siyâset-i Âl-i Kiyâ", s. 28-31; Adel Allouche, *Osmanlı - Safevî İlişkileri*, çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul, 2001, s. 68.

⁴⁸ Sümer, İsmail'in Gîlân'da altı yıl birkaç ay kaldığını kaydetmektedir. (*Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 15). Diğer bazı kaynaklarda ise sekiz yıl kaldığı ifade edilmektedir. Lâhicî, *Târîh-i Hânî*, s. 103.

⁴⁹ *Cihângüşây-ı Hâkân*, (müellifi bilinmeyen bu eserin konumuzla ilgili bölümleri E. Denison Ross tarafından yayımlanmıştır. 'The early years of Shâh Isma'il, founder of Safavi dynasty', *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, London, 1896, [reprint W. Germany, 1985] s. 249-340), s. 274 vd. ; Kadi Ahmed Tetevî, *Asafhan Kazvinî, Târîh-i Elfî : Târîh-i İran ve Kişferhâ-yı Hemsaye der Salhâ-yı 850-984*, nşr. Seyyid Ali Al-i Davud, Tahran, 1378, s. 315, 318-9. Ayrıca detaylar için bkz. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 85; Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, s. 127-8.

⁵⁰ Hasan Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, nşr. Abdülhüseyn Nevaî, Tahran 1357/1979, s. 40; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 16. Hinz, 1498 yılı sonlarında Lâicân'dan çıktığını kaydetmektedir (*Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 86).

İsmail'in Lâhîcân'da ikameti sırasında, eğitimi için Hoca Şemseddin Lâhîcî⁵¹ isimli bir alim tayin edilmiştir. İsmail, ondan Kur'ân öğrenmiş,⁵² Arapça ve Farsça kitaplar okumuştur.⁵³ Şah İsmail'in Şiiliğinin Gîlân'da Mirzâ Ali'nin yanında ikametinden geldiği kaydedilmektedir.⁵⁴ İsmail'in aldığı bu eğitimin aynı zamanda Şîî çerçeve içinde olması muhtemeldir. Adel Allouche'nın da ifade ettiği gibi, tarihî kaynaklar, İsmail'e verilen eğitimin hangi itikâdî eğilime sahip olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Âl-i Kârkîyâ yöneticileri bu dönemde Zeydiyye mezhebine mensuptur ve Şemseddin Lâhîcî bu yönetim tarafından tayin edilmiştir. Bu bilgilerden İsmail'in Şîa'nın bu kolunun öğretilerinin tesiriyle yetiştiği sonucuna varılabilecektir.⁵⁵ Ancak İsmail'in Zeydiyye mezhebini benimsediğini iddia etmeye imkan yoktur. Nitekim tarihî veriler göstermektedir ki, İsmail, Gîlân'dan ayrıldıktan kısa bir zaman sonra Safevî devletini kurduğunda, Zeydiyye'yi değil İsnâşeriyye'yi esas alarak yola devam etmiştir. Ancak mezhebin kaide ve kuralları bilinmiyordu. Çünkü ellerinde İsnâşeriyye /

⁵¹ Şemsüddin Muhammed Gîlânî, aynı zamanda Safevî devletinde dinî makam olan sadr görevine ilk getirilen kişidir. Sâm Mirzâ Safevî'nin (ö. 974/1567) 957(1550-1) yılında yazılan *Tuhfe-i Sâmî* eserinde yer alan bilgilerden (Tahran, 1314, mukaddime ve s. 51) anlaşılacağı gibi bu tarihte doksan yaşını aşmış olarak hayatta olduğu anlaşılmaktadır. 912(1506-7) yılında vefat eden Nurbahâşi tarikatına mensup Şemsüddin Muhammed b. Ali Geylanî Lâhîcî ile karıştırılmaktadır. Detaylar için bkz. Mansur Dâdâş Nejâd, "Şemsüddin Muhammed Gîlânî Mürebbiy-i Şah İsmail Safevî",

<http://www.historylib.com/Site/SViewDocument.aspx?DocID=650&RT=List> , 01.08.2009. krş. Andrew J. Newman, "The Myth of the Clerical Migration To Safawid Iran; Arab Shiite Opposition to Ali and Safawid Shiism", *Die Welt des Islams*, Volume 33, Number 1, 1993 , (ss. 66-112), s. 75-6; Mehmet Çelenk, *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevî Şiiliği*, (yayınlanmamış doktora) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Ebstütüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Bursa, 2005, s. 52, 132 (467. dipnot), 148-9; Zülfiye Velieva, *Safevî Devlet Teşkilatı*, (yayınlanmamış doktora), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s. 407.

⁵² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, s. 20; İskender Bey Münşî, *Tarih-i Âlem-i Ârâ-yı Abbâsî*, nşr. Muhammed İsmail Rıdvânî, Tahran, 1377, I, s. 43. detaylar için bkz. Hinz, *Uzun Hasan ve Seyh Cüneyd*, s. 85.

⁵³ *Cihângüşây-ı Hâkân*, (Ross), s. 271, 288.

⁵⁴ Doğan Kaplan, "Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevî Dönemi Şiileştirme Politikaları", *Marife*, yıl: 8, sayı: 3 (Şîa), Kış 2008, Konya, 2009, (ss. 183-203), s. 197. krş. Ahmed Kevserî, *Seyh Safî ve Tebâreş*, Tahran, 1976 (?), s. 58-60; Adil Rüstemî, "Siyâdet-i ve Teşeyyu-i Safeviyân der Devre-i piş ez Saltanat", aynı yer.

⁵⁵ Adel Allouche, *Osmanlı - Safevî İlişkileri*, s. 68-9.

Caferiyye fıkhıyla ilgili hiçbir kitap yoktu.⁵⁶ Elde edilebilen İbnü'l-Mutahhar el-Hilli'nin (ö.726/1325) *Kavaidü'l-İslam*⁵⁷ adlı kitabının birinci cildi kâdiya verilmiştir. Bu kitaptan meseleler öğreniliyor, öğretiliyordu.⁵⁸

Bazı araştırmacılar, Lâhicî'yi "Şîa âlimlerinden biri" olarak nitelemekte ve İsmail'e verilen eğitimin içeriği verilirken "Şîa mezhebinin esasları",⁵⁹ hatta "İmâmiyye Şîasının esasları"⁶⁰ sayılmaktadır. Ancak ilgili kaynaklarda böyle bir detayın olmadığı görülmektedir.⁶¹ Âl-i Karkiyâ yöneticilerini İsnâaşeriyye mezhebine mensup gösteren bazı araştırmacıların, Seyyid Ali Kiyâ'nın Mâzenderân'ı yönetmekte olan Kıvamüddin Mar'aşî'nin yanına gittiğinde

⁵⁶ Ancak bu durum bütün İran için geçerli değildi. Kaşan, Şebzevar, Esterabad, Rey, Tus gibi İran şehirlerinde Şîi fıkıh kitaplarının nüshaları bulunmaktaydı (Resul Caferiyan, "Pezûheşî der Bârei İntikâli Kitabhâ-yi Kuheni Şîi ez Serzeminhây-yı Arabî be İran der Âgâz-i Devre-i Safavî", *Makâlât-ı Târihi*, IV, Kum, 1374, s. 92).

⁵⁷ *Kavâidü'l-Ahkâm fî Marifeti'l-Helâl ve'l-Harâm*. bkz. Andrew J. Newman, *Society and culture in the early modern Middle East : studies on Iran in the Safavid period*, Leiden : E.J. Brill, 2003, s. 352; H. R. Roemer, "The Safavid Period", *The Cambridge History of Iran*, VI (The Timurid and Safavid Periods). ed. Peter Jackson and Laurence Lockhart, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, (ss. 189-350), s. 194.

⁵⁸ Hasan Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s. 85-6 Ayrıca bkz. Newman, *Society*, s. 352; Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, İstanbul, 1999, s. 135.

⁵⁹ (usûl-i mezheb-i Şîa). Menûcihr Pârsâdest, *Şah İsmail-i Evvel*, y.y., 1375, s. 242. Pârsâdest, Gilân halkının Şîa'yı kabulünün tarihini, bölgedeki Zeydî devletinin kuruluşuyla (250/864) başlatmakta (s. 245) ve Kârkiyâ Mirza Ali'yi de Şîa'ya mensup olarak göstermektedir (s. 240). Bunlar göstermektedir ki o, "mezheb-i Şîa" ifadesini Zeydiyye'yi de içine alan genel anlamda kullanmaktadır. Pârsâdest, aynı zamanda Şah İsmail'in hangi şartlar altında Şîa'nın etkisine girdiği konusunda Safevî tarihçilerinin suskun kaldığını kaydetmekte ve onun bu mezhebi tercihinin muhtemel sebepleri üzerinde durmaktadır (s. 242 vd.).

⁶⁰ Mehdî Keyvânî, "İsmail-i Evvel-i Safevî", *Dâiratü'l-Me'ârif Bozork-i İslâmî*, Tahran, 1377, VIII. (ss. 637-9), s. 637.

⁶¹ Mehdî Keyvânî'nin atf yaptığı kaynaklara bakıldığında, hiçbirinde İmâmiyye mezhebinden bahsedilmemektedir. Hasan Rumlu, sadece "Kur'ân okumayı öğrendiğini" kaydetmekte (s. 20); *Cihângüşây-ı Hâkân*'da ise "Ku'ân okuma dersi aldığı ve Arapça ve Farsça kitaplar okuduğu" ifade edilmektedir (Keyvanî İslamabad, 1364ş baskısına atf yapmaktadır. Bizim metnimiz için Ross, s. 271, İngilizce tercümesi s. 288). Emir Mahmud Hand-Emir, Lâhicî'nin Şah İsmail'e hoca olarak tayininden söz bile etmemektedir. (*Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasib Safevi = Zeyl-i Tarih-i Habib-i Siyer*, neşr. Muhammed Ali Cerahi, Tahran, 1370, s. 38 [maddede yanlışlıkla sayfa 83 olarak gösterilmiştir]. krş. Gıyaseddin Handmir, *Târihu Habîbi's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi Beşer*, neşr. Muhammed Debir Siyaki, 3. bs. , Tahran, 1983/1362., IV, 441-2). Son olarak araştırmacı Pârsâdest'un "Şîa'nın asılları" ifadesinin İmâmiyye/İsnâ Aşeriyye için özel bir kullanım olmayıp, Zeydiyye'yi de içine alan bir üst başlık olduğunu yukarıdaki dipnotta izah etmiştik.

İsnâaşeriyye eğitimi aldığı ve bu mezhebe meylettiği iddiası⁶² da ilgili kaynaktaki bilgiyi yansıtmamaktadır. Zahirüddin Mar'aşî'nin (ö.892/1487) eserinde konuyla ilgili "din ve dünya işlerinde karşılıklı istifadeden" söz edilmekte,⁶³ İsnâaşeriyye üzerine eğitimden bahsedilmemektedir. Ayrıca Zahirüddin Mar'aşî'nin diğer bir eserine göre Seyyid Ali Kiyâ, dönemin Tonekâbon yöneticisi Rikâbzen Kiyâ'ya mektup göndererek, kendisi gibi seyyid ve Zeydiyye mezhebi mensubu olduğunu, o dönemde ikamet etmekte olduğu Mâzenderân halkının ise İmâmiyye mezhebinden olduklarını ifade ederek, Maznederan'dan ayrılıp onun yönettiği bölgede ikametine izin vermesini istemiştir.⁶⁴ Lâhicân'da bulunduğu sırada önde gelen âlimler gelip Seyyid Ali Kiyâ'ya beyat etmiş ve Zeyd b. Ali'nin mezhebi üzere imamet vasıflarını taşıdığına hükmetmişlerdir.⁶⁵

İsmail, Lâhicân'da bulunduğu dönemde de Anadolu ve diğer bölgelerden müridleri tarafından nezîr ve hediyelerle ziyaret edilmekteydi.⁶⁶ Ayrıca kaynaklarda İsmâil'in Lâhicân'dan ayrılışı sırasında yanında bulunan yedi sofinin isimleri zikredilmektedir.⁶⁷ Bu durum, İsmail'in bu dönemde sadece Şemseddin Lâhicî'nin eğitimine bırakılmadığı, aynı zamanda yanında, şeyhin en yakınında bulunacak konumda olan birilerinin de olduğunu göstermektedir. Bunlar muhtemelen daha önceki Safevî şeyhlerinin kabul ettiği prensipleri bilen kişilerdir.

Âl-i Kârkiyâ yöneticileri ile Safevîler'in ilişkisi açısından önemli bir başka husus, Mirza Ali'nin Safevî tarikatının müridlerinden gösterilmesidir.⁶⁸ Osmanlılar'a sığınan son Âl-i Kârkiyâ yöneticisi Han (II.) Ahmed'in kendisine

⁶² Pervin Türkmenî Azer, "Faâliyyât-i Siyâsiyy-i Şîyân-i İsnâ Aşerî der İrân (ez Vurûd-i Müselmenân tâ Teşkil-i Hukûmet-i Safeviyye)", *Faslnâme-i Şta Şinâsî*, sayı: 12, Kum, 1384/2006, (ss. 157-212), s. 206. krş. Adil Rüstemî, "Siyâdet-i ve Teşeyyu-i Safeviyyân der Devre-i piş ez Saltanat", *Târîh der Âyine-i Pezûheş*, sayı: 14, Kum, 1386, ss. 129-65, <http://www.qabas.net/nashrie/tarikh/tarikh14/05.htm>, 24.08.2009.

⁶³ Mar'aşî, *Târîh-i Taberistân*, s. 196.

⁶⁴ Mar'aşî, *Târîh-i Gilân*, s. 18 vd. detaylar için bkz. Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 67-9.

⁶⁵ Fukahadan Yahya b. Muhammed Sâlih, onun imameti ile ilgili görüşe katılmamış ve Reşt'e gidip orada ikamet etmeye başlamıştı. Mar'aşî, *Târîh-i Gilân*, s. 41; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 75-6.

⁶⁶ *Cihângüşây-ı Hâkân*, s. 271, 288; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 15.

⁶⁷ *Cihângüşây-ı Hâkân*, s. 315, 332; Adel Allouche, *Osmanlı – Safevî İlişkileri*, s. 69.

⁶⁸ Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 112; Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 146.

mihmandar tayin edilen Selânikî ile bu konudaki konuşmaları dikkat çekmektedir. Selânikî, Akkoyunlular'dan kaçırılan Şah İsmail'in himaye edilmesini gündeme getirerek "Kızılbaş'ın zuhûrı ve vücûd bulması ceddinüz Han Ahmed'den⁶⁹ olmuştur ki Uzun Hasan Devleti'nde... Şeyh Haydar'ın hakkından gelmişlerdi. Velâkin... Gîlan zeminde Hanedân-ı Han Ahmed düşüp iltica eylemiş... Hoca Kemal ki Şah İsmail olacakdur, nice yıllar Şeyh Safî evlâdındandır, deyü himâyet olunup âlem-i rüşde gelince terbiyet olunmuşdı. Hatta gelüp tecessüs edip isteyenlere tezvîr ile cevab virilüp, zenbil ile muallakta asup, Gîlân zeminde değildir deyüp, eymân-ı gılâzu şidâd ile kurtarılmışdı" demektedir. Han Ahmed ise "Bizim selefümüz mübârek dürüst itikâd müslimanlar idiler. Şeyh Safî ulu kimse olup âlim ü âmil müttaki olmağla ocağına bizden yaramazlık gelmesün deyu kandan kurtarup âzâd ittiler... Serencâm-ı kâr nice olacağı bilinmez. Esrâr-ı kazâ vü kader meskûtuñ anhâdur" demektedir.⁷⁰

Şah İsmail, Gîlân'dan ayrıldıktan kısa bir süre sonra Safevî devletini kurmuştur. Âl-i Kiyâ yöneticileri, onunla iyi ilişkilerini sürdürmekteydi. Mirza Ali'nin kardeşi Hasan, 909 (1503-4) yılında çeşitli hediyeler ile Şah İsmail'in huzuruna gitmiş, sıcak bir şekilde kabul görmüştür.⁷¹ Mirza Ali, çıkan bir iç mücadelede iktidardan uzaklaştırılmış (909/1503) ve Sultan Hasan başa geçmiştir. Mirza Ali taraftarları, on sekiz ay boyunca Biyepîş'te (Lâhîcân) yönetimde kalan Sultan Hasan'ı öldürmüş (911/1505), Sultan Hasan'ın emirleri de saldırıya geçip Mirza Ali'yi katletmişlerdi. Şah İsmail'in ordusunda bulunan Hasan'ın oğlu Ahmed, Rânekûh'a gelip I. Han Ahmed unvanıyla başa geçti.⁷²

I. Han Ahmed (911-940/1505-1533), Safevî sultanları Şah İsmail ve Şah Tahmasb ile iyi ilişkiler içerisinde olmuştur.⁷³ 924 (1518-9) yılında Şah İsmail'in huzuruna çıkmıştır. Aynı şekilde komşusu ve aralarında sorunlar olan Reşt hakimi Emir Dibâc da huzura gelmiş ve ona "Muzaffer Sultan" lakabı

⁶⁹ Şah İsmail'i himaye edenin Han (I.) Ahmed değil, Mirza Ali'ydi.

⁷⁰ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, 2. bs. , Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 298-9.

⁷¹ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, s. 110.

⁷² Rumlu, *Ahsenü't-Tevârîh*, nşr. Abdülhüseyn Nevaî, Tahran 1357/1979, s. 120; Tetevî, *Târîh-i Elfi*, s. 323-4; Kedyur, *Tarih-i Gîlân*, s. 68; Azimzade, "Sâdât", s. 213.

⁷³ Azimzade, "Sâdât", s. 214.

verilmişti.⁷⁴ Şah İsmail'in Gîlân'ın Biyepîş (Lâhîcân) ile Biyepes (Reşt) yönetimleri arasındaki sorunları bitirmek için gösterdiği gayret, I. Han Ahmed'in tavrıyla neticesiz kalmıştır. Ancak hediyelerle birlikte gönderdiği elçi, aralarını düzeltmiş, kendisi de Şah İsmail'in huzuruna gitmiş ve Âstârâ'dan Astarâbâd'a kadar olan bölgenin yönetimi ona verilmiştir.⁷⁵

Osmanlılar'ın Gîlân bölgesiyle ilişkileri daha çok Reşt merkezli Biyepes bölümünün yöneticileri ile olduğu anlaşılmaktadır. Daha güney-doğudaki Lâhîcân merkezli Biyepîş'i yönetmekte olan Âl-i Kârkîyâ yöneticileri ile ilişkiler ise en son sultanları II. Han Ahmed zamanında yoğunlaşmıştı. Yavuz Selim, Mısır fethi sonrası Gîlân hâkimine *fetihnâme* göndermişti (923/1517).⁷⁶ Bu tarihte Âl-i Kârkîyâ yönetiminin başında I. Han Ahmed vardı. *Fetihnâmede* "hâkim-i Gîlân" diye nitelenenin bölgedeki başka bir yerel yönetici olması da mümkündür.⁷⁷

Şah İsmail ölmüş (930/1534), Safevî tahtına henüz onbir yaşında olan Tahmasb geçmişti. Osmanlı yönetimi tarafından Şah İsmail'in öldüğüne dair haberlerin doğru olup-olmadığına dair "Hâkim-i Gîlân Hüsâmüddin" diye nitelenen Gîlân hâkimine mektup gönderilmişti (Ramazan 930 / Temmuz 1524).⁷⁸ Emir Hüsâmüddin (ö. 922/1516-7), Gîlân'ın Reşt merkezli Biyepes bölümünü yöneten İshâkiyye hanedanının yöneticisidir.⁷⁹ Şah İsmail, 912 (1506-7) yılında Biyepes'i ele geçirmek için asker göndermeye karar vermiş, Emir Hüsâmüddin, oğlu ve hanımını huzura göndererek itaatini arzemiş, askerinin geri dönmesini sağlamıştı. Hüsâmüddin'in 922/1516-7 yılında vefatından sonra yerine oğlu Dibâc (Muzaffer Sultan) geçmiştir. Osmanlı devletinin mektubu gönderdiği tarihte (930/1524) Hüsâmettin'in hayatta olmadığı görülmektedir. Şah İsmail'in ölümünden sonra Muzaffer Sultan, Osmanlılar ile ilişkiye geçmişti.⁸⁰ Başkenti Reşt olan bu Sünnî Gîlân (Biyepes bölgesi) hükümdarı,

⁷⁴ Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, s. 219. Abdî Bey Şirazî ise bunu 925 yılı olarak tarihlendirmektedir (*Tekmiletü'l-Ahbâr*, neşr. Abdülhüseyn Nevâî, Tahran, 1369, s. 57).

⁷⁵ Kedyur, *Tarih-i Gîlân*, s. 69; Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 148.

⁷⁶ Tam tarihi (27 Cemaziyelahir 923 / 17 Temmuz 1517). Feridun Bey, *Munşeat*, Takvîmhâne-i Âmire, 1265, I, s. 383-5; Abdülhüseyn Nevai, *Şah İsmail Safavî (İsnâd ve Mukâtebât-i Târîhî)*, Tahran, 1347, s. 311-5.

⁷⁷ Nitekim Abdülhüseyn Nevai, mektubun muhatabının Gîlân'ın Biyepes bölümünün hakimi olan Emir Dibâc olması gerektiği sonucuna varmaktadır. *Şah İsmail Safavî*, s. 310

⁷⁸ Feridun Bey, *Munşeat*, I, s. 477-8; Abdülhüseyn Nevai, *Şah İsmail Safavî*, s. 384-9.

⁷⁹ İskender Bey Münşî, *Tarih*, I, s. 181.

⁸⁰ Cihanbahş Sevâkîb, "Zemînehâ ve İlel-i Şeklgîrî Kıyâm-i Garîbşah Gîlânî", *Mecelle-i İlmî-Pezîheşî, Dânişkâh-i Edebiyât ve Ulâm-i İnsânî*, sayı:18-19, İsfahan, 1378, (ss. 71-98), s. 74.

gizlice Osmanlı padişahına mektuplar göndererek İran üzerine sefere çıkmaları dileğinde bulunduymaktaydı. Dönemin Osmanlı padişahı Kanûnî, 931/1524 yılında Gîlân hükümdarına mektup göndermiş, Şah Tahmasb'a da bir tehditname yazmıştır.⁸¹

İran seferi için yolda olan Kanûnî'ye Tebriz'den vezirinin gönderdiği haberlere göre "cibillet ve hilkatlerinde Sünnilik bulunan... Gîlân padişahı Muzaffer Sultan,... Osmanlılara itaatini arzylemişti" (941/1434).⁸² Burada Gîlân hükümdarı/padişahı diye sözü edilen, Biyepes'te hüküm süren ve genellikle de Âl-i Kârkiyâ yöneticileriyle rekabet halinde olan Muzaffer Sultan'dır. Muzaffer Sultan, Osmanlılar ile girdiği bu ilişkinin bedelini ağır bir şekilde ödemiş, bir kafes içerisinde yakılarak öldürülmüştür (942/1536).⁸³ Onun öldürülmesinden sonra yönetimindeki Biyepes bölgesi de Âl-i Kârkiyâ yöneticisi Han Ahmed'e verilmiştir.⁸⁴

I. Han Ahmed, 933/1526 yılında, Şah Tasmab'ı görmeye, Kazvin'e gitmiş, itaatini arzetmişti. Onun 940/1533 yılında vefatından⁸⁵ sonra oğlu Ali b. Ahmed başa geçmiş, ancak 941/1534 yılında, kardeşi Hasan'ın adamları tarafından öldürülmüştür. Yerine geçen Sultan Hasan'ın hakimiyeti de uzun sürmemiş veba hastalığından ölmüştür (943/1536).⁸⁶

Sultan Hasan öldüğünde, oğlu II. Han Ahmed b. Hasan henüz çok küçüktü. Gîlân'da işleri düzene koymasına için Şah Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza gönderilmişti.⁸⁷ II. Han Ahmed reşit çağına erince babası Sultan Hasan'ın yönetimindeki yerler kendisine verilmiştir. Zamanla Gîlân bütünüyle onun hâkimiyetine geçmiş, gücü artmıştır. Şah Tasmab, bölgeyi onun tasarrufundan çıkarmak, gücünü azaltmak istemiş, Biyepes'in yönetimini, ondan alıp başkasına teslim etmeye karar vermiştir. Ancak II. Han Ahmed, Şah Tasmab'ın

⁸¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas - Elleri'ni Fethi : (1451-1590)*, Erzurum, 1976, s. 124-5.

⁸² Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas - Elleri'ni Fethi*, s. 143, 145. krş. Münecimbaşı Ahmed Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, çev. İsmail E. Erünsal, İstanbul : Tercüman Gazetesi, t.y., II, s. 541.

⁸³ İskender Bey Münşî, *Tarih*, I, s. 182; Gaffârî, *Târîh*, s. 87; Kedyur, *Tarih-i Gîlân*, s. 70-2; Abdülhüseyn Nevai, *Şah İsmail Safavî*, Tahran, 1347, s. 310.

⁸⁴ Nasrullah Felsefî, *Zendegânî Şah Abbas-ı Evvel*, 3.bs., Tahran, ty., III, s. 1020.

⁸⁵ Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 148. krş. Azimzade, "Sâdât", s. 214.

⁸⁶ Şuşterî, *Mecâlis*, II, s. 379; Gaffârî, *Târîh*, s. 86; Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 149; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 118.

⁸⁷ Abdî Bey, *Tekmile*, s. 86.

bu konuyla ilgili fermanına itaat etmedi. Şah Tahmasb'ın, bu hanedanın geçmişte Şah İsmail'i himaye etmekle Safevîler'e ettikleri hizmetleri ve Şîa'nın yaygınlaştırılması için gösterdikleri gayret sebebiyle, savaşmak istemediği kaydedilmektedir.⁸⁸ Ancak taraflar savaşa girmiş, II. Han Ahmed'in askerleri, Safevî güçleri karşısında yenilgiye uğramıştı. II. Han Ahmed, kaçıp saklanmış, ancak birkaç ay süren aramalar sonrasında yakalanmıştı (975/1567).⁸⁹ II. Han Ahmed, Kazvin'e, Şah'ın yanına götürülmüş ve hapsedilmesine karar verilmiş, Kahkaha ve İstahr'da on yıl hapiste tutulmuştur.⁹⁰ II. Han Ahmed, 985/1077 yılında Safevî tahtına oturan Muhammed Hudabende tarafından hapisten çıkarılmış, Şah Tahmasb'ın kızı Meryem Begum ile evlendirilip tekrar Lâhîcân'ı yönetmeye başlamıştır.⁹¹

Osmanlılar'ın 986/1578 yılında Şirvan'ı Safevîler'den alması sonrasında, Serdar Mustafa Paşa, Osmanlı devletine itaati muhtemel görülenlerden biri olarak Gîlân hâkimi Cemşid Han'a⁹² gönderdiği istimâlet-namede, Şah Tahmasb'ın Gîlân hâkimi Han Ahmed'i hile ve hud'u ile hapsedmesi ve türlü mihnetler çekirtmesinin sadece Gîlân'ı zabt endişesinden olmayıp ailesinin Sünnî olması sebebine bağlı olduğunu hatırlatarak Osmanlı padişahına itaat etmesinin luzumunu izah etmekteydi.⁹³

⁸⁸ Heyet. *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 150.

⁸⁹ Abdî Bey, *Tekmile*, s. 128-9; İskender Bey Münşî, *Tarih*, I, s. 181-5.

⁹⁰ Abdî Bey, *Tekmile*, s. 132, 137; İskender Bey Münşî, *Tarih*, I, s. 185-6; Rıza Kulîhân, *Mulhakât-ı Târîh-i Ravzatı's-Safâ Nâsırî*, Kum, 1339, VIII, s. 126-7.

⁹¹ Yezdî, *Târîh-i Abbâsî*, s. 42-3, 107; Kedyur, *Tarih-i Gîlân*, Tahran, 1319, s. 78-9, 82-3; Lale Uluç, *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar : XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları*, İstanbul, 2006, s. 480.

⁹² Cemşid Han, daha önce Osmanlılar emrine girmiş ve sonrasında Safevîler tarafından yakılarak öldürülmüş olan Muzaffer Sultan'ın (Emir Dîbâc) torunudur. İskender Bey Münşî, *Tarih*, I, s. 182. Abdullah Gündoğdu'nun "...Gîlân hakimi Cemşid Han'a gönderdiği mektupta: babası Gilan hakimi Ahmed Han'a Şah Tahmasb'ın yaptığı hilelerden bahisle..." şeklindeki ifadelerinde Cemşid Han, Ahmed Han'ın oğlu gibi gösterilmektedir ("Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay: Gîlân Sorunu (1591/1594)", s. 27). Bu iki farklı hanedan hakkında özete bilgi için bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, s. 120.

⁹³ "Tahmasb-ı bed-girdâr... Han Ahmed Pâdişâh gibi nâmdar ve Âl-i resul idükleri ma'lûm-i kibâr-u sığâr olan zât-ı büzürg-vâr a hile vü hud'a ile itdüğü ihânetler ve nice zemân esîr-i bend ü zindân idip, çekdürdüğü mihnetler mücerred mülk-i Gîlân'un ahz u teshîri için vukû' bulmayub, belki binâ-yı İslâmlarınun istihkâmına ve Sünnîliklerinün zuhûr-ı hidâyet encâmına binâen idüğü zahirdür." Mustafa Ali, *Nusret-nâme*. (H. Mustafa Eravcı, *Mustafa Ali's Nusret-nâme*, basılmamış doktora tezi, Edinburgh Üniversitesi, 1998, vol. II) s. 209; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul, 1993, s. 67-8; Kırcıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas - Elleri'ni Fethi*, s. 306.

Safevî devletinin başına Şah Abbas geçince (996/1587) bütün bölgeleri merkezi yönetimde birleştirmeye karar vermiştir. Gîlân'daki Âl-i Kârkiyâ yönetimini ortadan kaldırmak için bahane beklemeye başladı.⁹⁴ II. Han Ahmed, veziri Hoca Mesih'i azletmişti. O da Şah Abbas'a sığınmış ve onu Gîlân'ı ele geçirmesi için devamlı teşvik etmekteydi. Ayrıca II. Han Ahmed, kendisine sığınmış Safevî yönetimine karşı asi komutanları, Şah Abbas'a iadeye yanaşmıyordu. II. Han Ahmed, Osmanlılar'ın Safevîler ile savaştıkları dönemde tarafsız kalmış, Safevî yönetiminin yanında yer almamıştı. Ayrıca gizlice Osmanlılar ile irtibata geçip ve onları Safevî topraklarına saldırmaları için teşvik etmekle itham edilmekteydi. Şah Abbas, oğlu Safi Mîrzâ için II. Han Ahmed'in kızını istemiş, ancak bu istek de sorunlara sebep olmuştur.⁹⁵

Osmanlılar ve Safevîler'in uzun süren, oldukça maliyetli ve yıpratıcı savaşlar neticesinde⁹⁶ 998/1590 yılında barış yapmışlardı. Bu anlaşma, Safevîler'in iç ihtilafları ve doğudaki Özbek tehdidi devam ettiği müdetçe Safevîler tarafından korunmuştur.⁹⁷ Barış anlaşması sonrasında sınır belirleme görüşmeleri devam etmekteyken II. Han Ahmed'in elçisi İstanbul'a ulaşmış (999/ 3 Eylül 1591), "Seyyid-i sahîhu'n-nesebeb ve Sünniyü'l-mezheb iken âlemlere müstevlî olan Erdebil ocağı Kızılbaş-ı küfr-fâş alayına zarûret-i hâl ile selâm vire-gelüp"⁹⁸ yaşadıklarını anlatmış, II. Han Ahmed'in mektubunu getirmiştir. Dört gün önce gelmiş olan Safevî elçisi, bu Gîlân elçisinden kuşkulanmıştı.⁹⁹

İskender Bey Münşî (ö.1043/1633), Han Ahmed'in elçisinin İstanbul'a gidip Gilân için Osmanlı yönetimine mektup sunmasını, Şah Abbas'ın Gilân'a saldırmamasının sebebi olarak ele almaktadır. Han Ahmed, elçisinin İstanbul'daki girişimleri için "Hoca Hüsameddin benden Mekke'ye gitmek için izin almıştı. Ben onu İstanbul'a göndermedim, haberim yok" demişti¹⁰⁰.

Eylül ayının sonlarına doğru (1591) II. Han Ahmed'in vekîl-i saltanatı ve elçisi Hüsameddin Tâcir, Hân Ahmed'in kendi el yazısıyla yazdığı mektubunu

⁹⁴ Felsefî, *Zendegânî Şah Abbas-ı Evvel*, III, s. 1021; Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 152.

⁹⁵ Yezdî, *Târîh-i Abbâsî*, s. 107-8; Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 152.

⁹⁶ Barış öncesi şartların özeti için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, s. 194 vd.

⁹⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, s. 200.

⁹⁸ Selânikî, *Târîh*, s. 252.

⁹⁹ Dânişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, s. 120.

¹⁰⁰ İskender Bey Münşî, *Tarih*, II, s. 700; Felsefî, *Zendegânî Şah Abbas-ı Evvel*, III, s. 1023.

Osmanlı yönetimine takdim etmişti. Bu mektupta Han Ahmed ülkesinin yarısını padişaha hibe ettiğini, diğer yarısı için menşur isteğini yazmış, kendisinin “sahîhü'l-i'tikâd olup mezheb-i Şâfiyye'de olduğuna edille ikâme eylemiş”, ancak Safevîler ile yeni akdedilmiş olan sulhün böyle bir sebeple bozulması uygun görülmediğinden dolayı rıcası reddedilmişti.¹⁰¹ Han Ahmed'e gönderilen mektupta hibe edilen yerlere tayin yapıp asker göndermekten bahsedilmesine¹⁰² rağmen bu gerçekleşmemiştir.¹⁰³ Sadrazam Ferhad Paşa diğer devlet yetkilileriyle, II. Han Ahmed'in mektubu hakkında yaptıkları istişare neticesinde “tekrar mûcib-i fitne olmayup bir zemân hâli üzre terk olunmak evlâ ittiğüne” karar vermişlerdi.¹⁰⁴ Bu arada Şah Abbas'ın elçisi gelmişti. Elçinin getirdiği mektupta Şah Abbas, “Han Ahmed'in bağışladığı mülkte kendünün medhali yoktur, kimün mülkin kime hibe ider” demekteydi.¹⁰⁵

Osmanlı devletinin merkezinde elçiler ve mektuplarla mücadele sürerken Safevî yönetimi Gılân'a askeri müdahalede için hazırlanmaktaydı. Şah Abbas'ın, II. Han Ahmed'in atalarının kendi hanedanına hizmetlerde bulunmuş olmasından dolayı, onunla savaşmak istemediği kaydedilmektedir.¹⁰⁶ Önce elçi ile mektup gönderilmiş ancak bu yolla bir netice alamamış, Lâhîcân'a asker gönderilmişti.¹⁰⁷ Han Ahmed'in kuvvetleri komutanlarının ihanetiyle, Safevîler karşısında mağlup olmuş (1000/1592), Han Ahmed, mağlubiyet haberini alınca Lâhîcân'ı terketmiştir. Bundan birkaç gün sonra da Şah Abbas, Âl-i Kârkiyâ yönetiminin merkezi Lâhîcân'a gelmiştir.¹⁰⁸ Sonraki yıllarda Gılân'da birçok isyan çıkmış, bu isyanların bastırılması sırasında çok sayıda insan öldürülmüş,¹⁰⁹ Safevî devleti bölgedeki halkı silahsızlandırmak zorunda kalmıştır.¹¹⁰

¹⁰¹ Selânikî, *Târîh*, s. 255.

¹⁰² Feridun Bey, *Munşeat*, II, s. 250-2.

¹⁰³ İ.H. Uzunçarşılı, “Osmanlı Devletine İltica Etmiş Olan Kâryeka Hânedanından Ahmed Han Nerede Vefat Etti?”, *Belleten*, Cilt: XXVIII - Sayı: 109, Ankara, 1964, (ss. 73-83), s. 75.

¹⁰⁴ Selânikî, *Târîh*, s. 256.

¹⁰⁵ Selânikî, *Târîh*, s. 267. krş. Felsefî, *Zendegânî Şah Abbas-ı Evvel*, III, s. 1034-8.

¹⁰⁶ Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 153.

¹⁰⁷ Yezdî, *Târîh-i Abbâsî*, s. 115; İskender Bey Münşî, *Tarih*, II, 702-3.

¹⁰⁸ Felsefî, *Zendegânî Şah Abbas-ı Evvel*, III, s. 1034; Rabino, *Vilâyât*, s. 513.

¹⁰⁹ İskender Bey Münşî, *Tarih*, II, s. 722 vd; Felsefî, *Zendegânî Şah Abbas-ı Evvel*, III, s. 1049-51; Halil Edhem, “Kârkeyâ'dan Han Ahmed'in İstanbul'a İlticası Hakkında Bir Vesika”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 15, numara II (88), 1341, (ss. 297-304), s. 298; Cihanbahş Sevakib, “Zemînehâ ve İlel-i Şeklgîrî Kıyâm-i Garîbşah Gılânî”, ss. 71-98.

¹¹⁰ Cihanbahş Sevakib, “Zemînehâ ve İlel-i Şeklgîrî Kıyâm-i Garîbşah Gılânî”, s. 89.

Askerlerinin mağlup olması üzerine II. Han Ahmed, Osmanlının elinde bulunan Şirvan'a kaçmıştı. Şirvan muhafızı Hasan Paşa'dan II. Han Ahmed hakkında gelen (1000/Haziran 1592) "arz"da "hânedân-ı kadîm sahibi Han Ahmed'ün üçyüz yıldan mütecâviz memleket-i Gilân zîr-dest-i nigînleri olup ve silsilelerine Rafz ve Şi'îlik târif olmayup Ehl-i Sünnet ve Cemâat mezhebiyle tefâhur idegelmiş tâife" denilmekte ve Padişah'ın huzuruna, İstanbul'a gelmesine izin istenmekteydi. Ancak Han Ahmed'in İstanbul'a gelmesine izin verilmemiş, Şirvan'da iskanına emir verilmiştir.¹¹¹

Han Ahmed'in bir süre Şirvan'daki ikameti sonrasında İstanbul'a gelmesine izin verilmiştir. Devlet erkanınca karşılanmış, tarihçi Selânikî kendisine mihmendâr tayin edilmiştir.¹¹² Selânikî, onun hadis râvîsi olduğundan ve tefsir ilminden bahsetmekte, seyyid olduğundan, Sünnî olup sahâbe hakkındaki iyi tutumundan söz etmektedir¹¹³.

Han Ahmed, Sultan III. Murad tarafından huzura kabul edilmiş (1001/ 13 Ocak 1593) ancak sadece hatırı sorulmakla yetinilmiştir.¹¹⁴ Han Ahmed, ülkesini geri almak için Osmanlı devletinden askerî bir yardım temin edememiş, ayrıca hakkında çıkarılan dedikodular ile oldukça zor durumda kalmıştı. Öyleki can derdine düşmüş, Cuma namazı için bile dışarı çıkmasına izin verilmez olmuştur. Meşhede'n'i ziyaret için Kerbelâ'ya gitmek istemişti. Ancak onun bu isteğinden de başka anlamlar çıkarılmıştır. Sinan Paşa, Selanikî'yi çağırıp "halkun ekseri hüsn-i zann üzere olmayup, rafz u şî'iyyet töhmet itmekten hâlf değîllerdür. Kerbelâ hûd menba-ı revâfızdur. Var nasihat eyle. Ehl-i ilm ü fazl ü dânişdür. Gayri yerde her ne ihtiyar buyurlarsa maslahatın görmek cana minnetdür" demişlerdi. Ancak Selanikî, Han Ahmed'e söz dinletememiştir. Han Ahmed, Bağdad'da oturmak üzere İstanbul'dan ayrılmış (1001/ 4 Nisan

¹¹¹ Selânikî, *Târîh*, s. 271, 295.

¹¹² Sadria'zam Siyâvuş Paşa mihmândârlık hizmetine sipâriş buyurup, "umûr-ı mühimmât-ı mihmânî hizmetinde dakika fevt itmeyesin" buyurmuştu. Selânikî, *Târîh*, s. 296. krş. İsmail Hâmi Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1972, III, s. 125. Han Ahmed'in karşılanması ve sahsına sunulan hizmetlerin detayları için bkz. Selânikî, *Târîh*, s. 295-7.

¹¹³ "eben an-ceddin memleket-i Gilân hâkimleri, Sünniyyü'l-mezheb ve sahîhu'n-nesep Seyyid olup, Ashâb-ı güzîn anıldukta her birin envâ'ı ta'zîm ile tevkîr u tavsîf eylerdi". Selânikî, *Târîh*, s. 297.

¹¹⁴ Selânikî, *Târîh*, s. 299-300; Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, s. 125.

1593), kendisine maaş tahsis edilmişti¹¹⁵. Han Ahmed'in Bağdad'da ikameti Safevî yönetimini endişelendirmiş olmalıdır. Şah Abbas'ın sınıra asker yığdığı haberi gelmişti (1001/Eylül 1593). Selânikî'ye göre bunun sebebi, Han Ahmed'e Bağdad'da dirlik tahsis edilip Meşhedeyn'e ziyarete gitmesi ile Şah Abbas'ın içerisine ateş düşmesidir.¹¹⁶

Han Ahmed, Bağdad'da Hızır Paşa'dan Şirvan'a bıraktığı aile fertlerini görmeye gitmek üzere izin alıp bir ticaret kervanıyla Gence'ye kadar gitmişti. Osmanlı yöneticileri "kadîmi memleketi sevda ve arzusuyla ve belki Özbek Hanı Abdullah Han ile ittifak eyleye. Ve sebab-i fitne vü fesâd ola deyü ihtimâl vehm ile dağdağaya düştiler. Ve bu esnada Gence beğlerbeyisi Mahmud Paşa'dan arzlar gelüp kâfile ile Han Ahmed geldüğin haber aldıkta 'sen bilâ-izn ü temessük Bağdad'dan ne için kalkdun' deyüp habs itdüğün bildirmişler" (1002/Temmuz 1594). Han Ahmed, Selânikî'ye mektup yazarak halini anlatmış, ancak Selânikî, Osmanlı yöneticilerine sözünü dinletip bir netice alamamıştır¹¹⁷.

Şah Abbas'tan gelen bir mektupta Han Ahmed'in kendilerinin hizmetlerinde (nûker) olduğu, Tahmasb döneminde hapsedilip Gilân yönetiminin başkaları tasarrufuna verildiği, Muhammed Hudabende zamanında Tahmasb'ın kızıyla evlendirilip "şefkat idup, bi-tarîk'l-âriyet hükümet tevcih eylendiği" belirtilmekteydi. Dikkat çeken husus ise "Gilân'da medhali yoktur ki Özbek'e bağışlaya" denilmesidir.¹¹⁸

¹¹⁵ Selânikî, *Târîh*, s. 309-10; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, s. 210-1.

¹¹⁶ Selânikî, *Târîh*, s. 332-3.

¹¹⁷ Selânikî, *Târîh*, s. 382. krş. Abdullah Gündoğdu, "Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay: Gilân Sorunu (1591-1594)", *KÖK Araştırmalar*, (Osmanlı özel sayısı), Ankara, 2000, (ss. 25-30), s. 29; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, s. 212.

¹¹⁸ Selânikî, *Târîh*, s. 271.

Han Ahmed'in Gence'de tutukluluk hali uzun sürmemiş, çok geçmeden Tokat'ta ikamete memur edilmiş (1003/Haziran 1595), daha sonra da İstanbul'a getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁹ Han Ahmed, Üsküdar'a yerleştirilmiş, 1008 (Haziran 1600) yılında vefat etmiştir¹²⁰.

IV - Kiyâ Yöneticilerinin Mezhepleri

Âl-i Kârkiyâ yöneticilerinin başlangıçta Zeydiyye mezhebine mensup oldukları anlaşılmaktadır. İlk yönetici Emîr Kiyâ'nın Caferî mezhebi adına isyan ettiği¹²¹ veya Âl-i Kârkiyâ yöneticilerinin İsnâaşeriyye (Dovâzde İmâmî) mezhebine mensubiyetleri¹²² iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır¹²³. Bu hanedan yöneticilerinin Zeydî oldukları, dönemin kaynaklarındaki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Seyyid Ali Kiyâ (769-791/1367-1389), Tonekâbon yöneticisi Zeydiyye mezhebine mensup¹²⁴ Rikâbzen Kiyâ'ya gönderdiği mektubunda kendisi gibi seyyid ve aynı mezhebin mensubu olduğunu kaydetmiştir¹²⁵. Seyyid Ali Kiyâ, imâmet davası gütmektedir. Ulemanın fetvası ile imam olarak kabul edilmiştir.¹²⁶ Lâhîcân'da bulunduğu sırada önde gelen âlimler ona beyat etmiş ve

¹¹⁹ Konuyla ilgili *mühimme* kayıtları için bkz. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, s. 213.

¹²⁰ İ.H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Devletine İltica Etmiş Olan Kâryeka Hânedanından Ahmed Han Nerede Vefat Etti?", *Belleten*, Cilt: XXVIII - Sayı: 109, Ankara, 1964, (ss. 73-83), s. 73, 79. Han Ahmed'in ölüm yeri ve tarihi hakkında farklı kayıtlar vardır. Biz, makalesinde bu konuya özel yer ayıran Uzunçarşılı'nın verdiği tarihi esas aldık. el-Muhibbî (ö. 1111/1699), onun Bağdat'a gittiğini ve orada 1009 (1601) yılında vefat ettiğini kaydetmektedir *Hulâsati'l-Eser fi Âyânî'l-Karnî'l-Hâdî Aşer*, Beyrut: Dâru Sâdir, ts. , I, s. 374. krş. Muhsin el-Emîn, 'Ayânü's-Şîa, thk. Hasan el-Emîn, Beyrut, 1983, II, s. 511; Azimzade, "Sâdât", s. 215. Yine farklı bir görüş için bkz. Halil Edhem, "Kârkeyâ'dan Han Ahmed'in İstanbul'a İlticası Hakkında bir vesika", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 15, numara II (88), 1341, (ss. 297-304), s. 299, 304. Bazı araştırmacılar ise onun 1005 (1596-7) yılında Bağdat'ta vefat ettiğini ve Necef'e defnedildiğini kaydetmektedir. Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 146; Felsefî, *Zendegânî Şah Abbas-i Evvel*, III, s. 1048.

¹²¹ Muhammed Mehdî Fakîh Bahrululûm, *Târîh-i Teşeyyû' ve Mezârât-i Şehristân-i Sârf*, s. 139.

¹²² Abdürrefî 'Hakikat Refî', *Târîh-i Cümbüşha-yı Mezhebi der İran*, III, s. 1097-8.

¹²³ Bu konudaki bazı iddialar ve bunların tahlili için bkz. Azimzade, "Sâdât", s. 216.

¹²⁴ Mar'aşî, *Târîh-i Gilân*, s. 27

¹²⁵ Mar'aşî, *Târîh-i Gilân*, s. 18. detaylar için bkz. Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 67-8.

¹²⁶ Mar'aşî, *Târîh-i Gilân*, s. 38.

Zeyd b. Ali'nin mezhebi üzere imamet vasıflarını taşıdığına hükmetmişlerdir.¹²⁷ İsnâaşeriyye mezhebini benimsemiş birinin gâib on ikinci imamı beklemesi gerekeceğinden, imâmet davası gütmesi doğru olamaz.

Leşte-Neşa halkı, kendilerini yönetmekte olan Sünnî Emir Mesud'u zâlim diye şikayet etmekte ve halkın ise Zeydiyye mezhebinden olduklarını söyleyerek Seyyid Ali Kiyâ'yı kendi bölgelerine davet etmekteydiler.¹²⁸ Seyyid Ali Kiyâ'nın halefleri de Zeydiyye mezhebiniydi. Seyyid Hüseyin Kiyâ b. Ali (798/1395), ulemanın fetvasıyla Zeydiyye mezhebine göre imamete getirilmiştir.¹²⁹

I. Han Ahmed'in emriyle 880-920 (1475-1514) yılları aralığını kapsayan *Târîh-i Hânî* isimli eserini kaleme alan¹³⁰ Lâhicî mezhep değişiminden bahsetmemiştir.¹³¹ Lâhicî, 914/1508 yılında I. Han Ahmed'in bölgede Zeydiyye'nin geçmişteki büyüklerinden Ebu'l-Hüseyin Müeyyed'in mezarını ziyaret ettiğini ve bu vesileyle birçok hayır faaliyetinde bulunduğunu kaydetmektedir.¹³² Bu kayıt, onun henüz bu tarihte Zeydiyye mezhebini olduğuna delil gösterilmektedir.¹³³ Ancak yine aynı yılın tarihini taşıyan bir *vakıfıname*de on iki imamın adının geçmesi, I. Han Ahmed'in mezhep değiştirme tarihine delil olarak değerlendirilmektedir.¹³⁴

Rabino,¹³⁵ I. Han Ahmed'in 933/1526 yılında Şah Tahmasb'ın huzuruna çıktığında Zeydiyye'den ayrılıp İsnâaşeriyye mezhebini benimsediğini kaydetmektedir.¹³⁶ Rabino'nun bu konuda kaynağı belli değildir. Bu ziyaretten bahseden Safevî kronikleri mezhep değişiminden söz etmemektedirler.¹³⁷

¹²⁷ Fukahadan Yahya b. Muhammed Sâlih, onun imameti ile ilgili görüşe katılmamış ve Reşt'e gidip orada ikamet etmeye başlamıştı. Mar'aşî, *Târîh-i Gilân*, s. 41; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 75-6.

¹²⁸ Mar'aşî, *Tarih-i Gilân*, s. 45; Heyet, *Târîh-i Teşeyyü'*: *Dovlethâ, Hânedânha ve Âsâr-i İlmî ve Ferhengî-yi Şîa*, 4. bs. Kum, 1386, II, s. 155; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 157.

¹²⁹ Mar'aşî, *Tarih-i Gilân*, s. 111. detaylar için bkz. Azimzade, "Sâdât", s. 16-7.

¹³⁰ Lâhicî, *Târîh-i Hânî*, (mukaddime, s. 13).

¹³¹ Azimzade, "Sâdât", s. 217.

¹³² Lâhicî, *Târîh-i Hânî*, s. 339. Detaylar için bkz. Azimzade, "Sâdât", s. 217.

¹³³ Azimzade, "Sâdât", s. 217.

¹³⁴ Azimzade, "Sâdât", s. 218-9.

¹³⁵ Rabino (ö. 1951), 1906-12 yılları arasında Reşt şehrinde İngiliz konsolosluğu olarak bulunuyordu. Onun bölgeyle ilgili araştırmaları vardır.

¹³⁶ Rabino, *Vilâyât*, s. 498.

¹³⁷ Azimzade, "Sâdât", s. 219.

Rabino'nun da işaret ettiği¹³⁸ bu mezheb değiştirmeye tarih düşmek için kullanılan ifade,¹³⁹ 960 (1552) yılına mutabık gelmektedir.¹⁴⁰

Kadı Nurullah Şusterî (ö. 1019/1610), Âl-i Kârkiyâ yöneticilerinden Sultan (I.) Ahmed'den (ö. 940/1533) bahsederken "Gîlân'ın eskiden beri benimsenmiş olan Zeydiyye'nin Cârûdiyye koluna mensup olduğunu kaydetmektedir." Ancak ona göre I. Han Ahmed, Zeydiyye'den ayrılmış, İsnâaşeriyye mezhebine geçmiştir.¹⁴¹ Şusterî, I. Han Ahmed'in mezhep değiştirmesinin tarihini tayin etmemiştir.¹⁴² Şusterî'nin I. Han Ahmed'in 933/1526 yılında Şah Tahmasb'ın huzuruna çıktığını kaydetmesi,¹⁴³ bazı araştırmacıların I. Han Ahmed'in 933/1526 yılında Şah Tahmasb'ın huzurunda İsnâaşeriyye mezhebini kabul ettiği sonucuna varmalarına sebep olmuştur.¹⁴⁴ Ancak ayrıca bu mezheb değişimi için tarih düşülürken 960 (1552) yılına mutabık gelen¹⁴⁵ ifadeye yer verilmesi çelişkili bir durumdur.¹⁴⁶ Bu iki tarih, iki farklı sultanın dönemine karşılık gelmektedir. Birinci tarihe göre I. Han Ahmed, ikinci tarihe göre ise II. Han Ahmed Han dönemidir. Azimzâde, bu tarih farkını I. Han Ahmed'in İsnâaşeriyye'ye girmesine rağmen bunu açıkça göstermediğini, bunun II. Han Ahmed Han döneminde gerçekleştiği görüşüyle telif etmektedir.¹⁴⁷

Şah Tahmasb, 975/1567 yılında Han Ahmed'e gönderdiği bir mektupta "hak mezhebe" teşvik etmek için para gönderdiğini yazmıştır.¹⁴⁸ Aynı yıl Şah

¹³⁸ Rabino da aynı ifadeye, Lâhîcân halkının ilk Müslüman oluşlarından itibaren Zeydiyye mezhebine mensup iken Sultan Ahmed zamanında Şîa'ya girmelerinin tarihi olarak atıf yapmaktadır. (*Vilâyât*, s. 352).

¹³⁹ (ترك طريق زيد)

¹⁴⁰ Azimzade, "Sâdât", s. 219-20.

¹⁴¹ Kâdî Nurullah Şusterî, *Mecâlisü'l-Müminîn*, Tahran, 1375, II, s. 378. krş. Muhsin el-Ernîn, 'Ayânü'l-Şîa', thk. Hasan el-Ernîn, Beyrut, 1983, II, s. 493, 569; Perviz Âdil, "Siyâset-i Âl-i Kiyâ", 29.

¹⁴² Azimzade, "Sâdât", s. 217.

¹⁴³ Şusterî, *Mecâlisü'l-Müminîn*, II, s. 378. krş. Gaffârî, *Târîh*, s. 86.

¹⁴⁴ Bu kayıtlarda yıl olarak da 932 verilmektedir. Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 157; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 158.

¹⁴⁵ Azimzade, "Sâdât", s. 219-20.

¹⁴⁶ (ترك طريق زيد) Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 157.

¹⁴⁷ Azimzade, "Sâdât", s. 220.

¹⁴⁸ Feridun Nevzad, *Nâmehâ-yı Hân Ahmed Hân Gîlânî*, Tahran, 1373, s. 64.

Tahmasb'ın Gîlân'a saldırıp II. Han Ahmed'i hapsetmesi¹⁴⁹ dikkat çekmektedir. II. Han Ahmed'in İsnâaşeriyye mezhebini benimsemesi¹⁵⁰ ile ilgili bizzat kendi azından ifadeler yer verilmektedir. O, bir şiirinde "İsnâaşeriyye rehberliğinde ebedi saadete eriştiğini"¹⁵¹ söylemektedir. Molla Celâl'in (ö. 1029/1619-20) ifadelerine göre Ahmed Han, meclisinde ileri gelenleri ve öğrencileri toplayıp İsnâaşeriyye mezhebiyle ilgili ilmî muzakereler yapmaktaydı.¹⁵²

II. Han Ahmed'in kendisinin kabul ettiği gibi, halkı da İmâmiyye mezhebine girmeye teşvik ettiği,¹⁵³ bu işe muhalif olanlara ve Zeydîler'e karşı sert davrandığı kaydedilmektedir.¹⁵⁴ Mîr Celil Kâri, yazdığı bir mektubunda, Zeydî olduğu için Molla Süleyman'a eziyet edilmemesini istemiştir. Han Ahmed ise verdiği cevabında Hz. Ali'nin velî ve vasî olduğunu, kendisinin hak mezhep olan İmâmiyye'ye davet ettiğini, masum imamları seven biri olmakla Zeydîler'den korkmadığını yazmaktadır¹⁵⁵.

Osmanlı kroniklerinde ve bunları esas alan araştırmacıların kayıtlarına göre Âl-i Kârkîyâ yöneticilerinin mezhepleri Sünnî-Şâfiî'dir.¹⁵⁶ Şah Tahmasb'ın Gîlân hâkimi Han Ahmed'i hapsetmesi ve türlü mihnetler çektirmesinin sadece Gîlân'ı zabt endişesinden olmayıp ailesinin Sünnî olmasına bağlanmakta,¹⁵⁷ onlar için "Sünniyyü'l-mezheb",¹⁵⁸ "silsilelerine Rafz ve Şi'îlik târf olmayup Ehl-i Sünnet ve Cemâat mezhebiyle tefâhur idegelmiş tâife" denilmekte,¹⁵⁹

¹⁴⁹ Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 128 vd.

¹⁵⁰ Mehdi Fermânîyân, Seyyidi Ali Musevî Nujad, *Zeydiyye: Târîh ve Akâid*, Kum, 1386, s. 78.

¹⁵¹ (تا شد سعادت ابدی را خبر مرا * شد رهنمون به مذهب اثنا عشر مرا) Şufterî, *Mecâlisu'l-Müminîn*, II, s. 379; Gaffârî, *Târîh*, s. 87. Krş. 'Ayânü's-Şîa, II, s. 493; Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 157; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 158.

¹⁵² Molla Celaleddin Muhammed Münecim Yezdî, *Târîh-i Abbâsî yâ Rûznâme-i Mollâ Celâl*, nşr. Seyfullah Vahîdî-niyâ, yy., İntişarat-ı Vahid, 1366/1987, s. 109.

¹⁵³ Krş. Gaffârî, *Târîh*, s. 87.

¹⁵⁴ Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 157-8; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 159.

¹⁵⁵ Feridun Nevzad, *Nâmehâ-yı Hân Ahmed Hân Gîlânî*, Tahran, 1373, s. 183-5. krş. Heyet, *Târîh-i Teşeyyu*, II, s. 157-8; Fûkolâyî, *Hukûmet*, s. 159.

¹⁵⁶ İ.H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Devletine İltica Etmiş Olan Kâryeka Hânedanından Ahmed Han Nerede Vefat Etti?", *Bellekten*, Cilt: XXVIII - Sayı: 109, Ankara, 1964, (ss. 73-83), s. 75; Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri*, 2. bs. . Ankara; Türk Tarih Kurumu, 1996, s. 751.

¹⁵⁷ H. Mustafa Eravcı, *Mustafa Ali's Nusret-nâme*, II s. 209; Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, s. 67-8; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas - Elleri'ni Fethi*, s. 306.

¹⁵⁸ Selânikî, *Târîh*, s. 252.

¹⁵⁹ Selânikî, *Târîh*, s. 271, 295.

“sahîhü'l-i'tikâd olup mezheb-i Şâfiyye'de oldukları”¹⁶⁰ kaydedilmekte, son yönetici II. Han Ahmed için “Sünniyyü'l-mezheb ve sahîhu'n-nesep Seyyid olup, Ashâb-ı güzîn anıldukta her birin envâ'ı ta'zîm ile tevkîr u tavsîf eylerdi” denilmektedir.¹⁶¹ Öztuna'ya göre Safevîler, Sünnîlik'te direnen ve can düşmanları olan bu hanedana son vermiştir.¹⁶²

II. Han Ahmed, sığındığı İstanbul'da arzu ettiği askeri yardımı temin edemediği gibi, çıkarılan şaiyalar sonrasında can derdine düşmüştü. Cuma namazı için bile dışarı çıkmasına izin verilmez olmuştu. O, bu gelişmeler sonrasında Kerbela'ya gitmek istemiş, bu isteği de özellikle halk arasında ithamlara maruz kalmasına sebep olmuştu. “Halkun ekseri hüsn-i zann üzere olmayup, rafz u şî'iyyet töhmet itmekten hâlî degillerdür”¹⁶³.

Dönemin siyâsî şartları dikkate alındığında bir mezhebin mensubu olmak, aynı zamanda, siyâsî bir taraf olmak anlamına gelmekteydi. Öyle anlaşılıyor ki, döneminin ağır siyasi şartları altında Han Ahmed, mezhebî tercihini, içinde bulunduğu şiyâsî koşullara göre ifade etmiştir. Safevî yönetimine tâbi durumdayken İsnâaşeriyye adına faaliyet yürüttüğü yönündeki bilgilere karşılık, Osmanlı himayesine sığındıktan sonra Sünnî-Şâfiî olduğunu söylemiştir.

Âl-i Kârkiyâ hanedanının yönetimindeki bölgedeki mezheb değişimi, Safevî yönetimindeki diğer bölgelere göre gecikmeli de olsa, İsnâaşeriyye'yi, bir bakıma mecburen, kabullenmekle sonuçlanmış gözükmektedir. İskender Bey Münşî'nin, II. Han Ahmed'in bölgeden kaçmasında sonra meydana gelen isyanlardan bahsederken, Gılân halkının eskiden beri Safevî devletine düşman olduklarını kaydetmesi de dikkat çekmektedir.¹⁶⁴ Reşt şehrinde 1906-12 yılları arasında İngiliz konsolosluğunda bulunan Rabino, Biyepiş ve Leşte-Neşa bölgelerinde oturanların Zeydiyye mezhebine mensup olduklarını; Lâhîcân'ın güney bölgeleri ile Rânêkûh bölgesinde İsmailîler'in olduğunu; Piyepes bölgesinin ise Hanbelî olduklarını,¹⁶⁵ bu bölgedeki Fûmen yöneticieri ile Küçisfahan'a oturanların ise Şâfiî olduklarını kaydetmektedir. Rabino'ya göre

¹⁶⁰ Selânikî, *Târîh*, s. 255.

¹⁶¹ Selânikî, *Târîh*, s. 297.

¹⁶² Öztuna, *İslam Devletleri*, s. 752.

¹⁶³ Selânikî, *Târîh*, s. 332-3.

¹⁶⁴ İskender Bey Münşî, *Tarih*, II, s. 723.

¹⁶⁵ Krş. Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987, s. 185-6.

Han Ahmed'in Safevî şahının fermanı ile mezhep değiştirip yönetimdekiler de onunla birlikte Zeydiyye'den İsnâaşeriyye'ye geçmişler; Biyepes bölgesindeki Sünnîler de Gîlân'ın doğrudan Safevî merkezi yönetimine ilhak dilmesi sonrası İsnâaşeriyye'yi benimsemişti. Rabino, kendi döneminde Gîlân halkının genel olarak İsnâaşeriyye (Şî'a) mezhebinden olduklarını, az miktarda Sünnî bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁶⁶ Günümüz için Gîlân bölgesinde İsnâaşeriyye ve bazı bölgelerde Sünnî özellikle de Şâfî mezhebinden söz edilmektedir.¹⁶⁷

V- Sonuç

Oldukça uzun sayılabilecek bir tarihe sahip olan Âl-i Kârkîyâ yöneticilerinin tarihî süreç içerisinde değişik devletlerle ilişkileri olmuştur. Bazen büyük devletlerin hakimiyetlerini tanıyarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Safevîler'in ilk şahı İsmail, Akkoyunlu takibatından kaçırıldığı küçük yaşlarda onların himayesinde gizlenmiştir. Zamanla Safevî yöneticileri ile problemler yaşanmış, son Âl-i Kârkîyâ yöneticisi II. Han Ahmed, önce Şah Tahmasb tarafından hapsedilmiş, salıverildikten sonra tekrar bölgesinin başına geçmişti. Şah I. Abbas'ın bölgeye asker göndermesiyle, Osmanlı topraklarına kaçan II. Han Ahmed, Osmanlı himayesinde vefat etmiştir. Âl-i Kârkîyâ hanıdanı, himaye ettikleri Şah İsmail'in kurduğu Safevî yönetiminin eliyle sona erdirilmiştir.

Âl-i Kârkîyâ yönetimi, başlangıçta Şîa'nın Zeydiyye koluna, bir kayda göre de Zeydiyye'nin de Cârudiyye grubuna mensuptular. Safevîler devleti kurulduktan sonra İsnâaşeriyye devletin resmî desteğiyle yayılmaktaydı. Âl-i Kârkîyâ'nın son dönem yöneticilerinin Zeydiyye'den ayrılıp İsnâaşeriyye mezhebine geçtiklerine dair bilgiler vardır. Bu bilgilerin yer aldığı kayıtlar İran menşeli kaynaklarda ve genelde bu kaynakları kullanan araştırmacıların çalışmalarında yer almaktadır. Bu bilgilere bölgedeki Zeydîler'in onuncu/onaltıncı yüzyıla kadar varlıklarını sürdürdüklerini ortaya koymaktadır. Dönemin siyasî şartları, bir mezhebin mensubu olmaya, aynı zamanda siyasî taraf olma anlamı yüklemektedir. Âl-i Kârkîyâ yöneticilerinin İsnâaşeriyye'yi kabule, bu siyasî şartlar altında, mecbur kalmış olmaları da mümkündür.

¹⁶⁶ Rabino, *Vilâyat*, s. 26-8. krş. Azimzade, "Sâdât", s. 215-6.

¹⁶⁷ Marcel Bazin, Christian Bromberger, *Gîlân ve Azerbaycan-î Şarkî*, Farsçaya trc. Muzaffer Emin Fersiçyan, Tahran, 1365, s. 22-23.

Nitekim toprakları, Safevîler tarafından işgal edildikten sonra Osmanlı yönetimine sığınan son Âl-i Kârkiyâ yöneticisi II. Ahmed Han, kendisini Sünnî ve Şâfi'î olarak niteliyordu. Osmanlı kaynakları ve bu kaynakları kullanan araştırmacıların çalışmalarına göre Âl-i Kârkiyâ yöneticileri, Sünnî-Şâfiî mezhebine mensuptur. Ayrıca bu kayıtlarda, onların mezhep değiştirmelerinden söz edilmemektedir. Kaynaklardaki birbirine zıt bu bilgiler, mezhepler tarihi araştırmalarında farklı kaynaklara müracaat etmenin önemini bir kere daha ortaya koymaktadır.

Safevîler'in bu toprakları doğrudan merkeze bağlamak için yaptıkları, Âl-i Kârkiyâ yönetimi ortadan kaldırıldıktan sonraki yıllarda Gilân'da birçok isyan çıkması, bu isyanların bastırılması sırasında çok sayıda insan öldürülmüş olması göz önünde bulundurulunca, Âl-i Kârkiyâ yöneticilerinin İsnâşeriyye'yi benimsedikleri ve onları takip eden halkın da aynı yolu izledikleri, dolayısıyla bölgedeki mezhep değişiminin kolaylıkla olduğu yönündeki iddiaların geçerliliğinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Safevîler, başka bölgelerde, başka mezhep mensuplarına karşı, mezhep değiştirmeye zorlayan uygulamaların benzerlerini, daha geç tarihlerde, bu topraklarda yaşayan halkın üzerinde de uygulamışlardır.